

תוכן העניינים

הקדמה מאת אוסוין מרי

1

חלק א

ההיסטוריוגרפיה היוונית מראשיתה ועד שנת 334 לפסה"נ

13	מבוא היסטורי
23	הפרהיסטוריה של ההיסטוריוגרפיה היוונית
29	ההיסטוריוגרפיה הקדם-הרודוטאית
41	הרודוטוס
56	בין הרודוטוס לתוקידידס
61	תוקידידס
74	בצלם של הרודוטוס ותוקידידס
81	היסטוריוגרפיה כסוג של רטוריקה

חלק ב

ההיסטוריוגרפיה היוונית בתקופה ההלניסטית-הרומית

89	מבוא היסטורי
99	סוגים ומגמות בהיסטוריוגרפיה ההלניסטית המוקדמת
127	פוליביוס
143	אחרית דבר: היסטוריוגרפיה יוונית באימפריה הרומית

נספחים

151	הרהורים על ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה היוונית
169	על הגלות וכתבת ההיסטוריה: המקרה של תוקידידס
186	תעמולה והיסטוריוגרפיה בזמן העתיק

197
263
270

גלוסר
ביבליוגרפיה
מפתח

הקדמה

אוסווין מרי

היסטוריה היא חקר ביקורתי של העבר ולא סתם תיעוד של העבר או עיסוק במסורת. אף על פי שחברות רבות גילו עניין בעברן, התפתחות של ספרות היסטורית ביקורתית היא תופעה נדירה ורק שלוש חברות בדברי ימי העולם, באופן בלתי תלוי ובלי שהושפעו זו מזו, יצרו התייחסות כזאת אל עברן: היהודים, היוונים והסינים. כל שאר המסורות של כתיבה היסטורית תלויות בשלוש אלה, ולכל אחת מן השלוש מקורות משלה ומאפיינים משלה.

המסורת היהודית של כתיבת היסטוריה מקורה בתפיסת הברית בין אלוהים לבני עמו הנבחר ותולדות דאגתו לגורלם, ייסוריהם בשל זניחת חוקיו ואי־שמירתם והתגברותם על פורענויות הודות להגנתו. לחוגי הכוהנים, שחיברו במאות השישית והחמישית לפסה"נ תיאור סמכותי של תולדות העם, הייתה גישה למקורות רבים ומגוונים – משפטיים, פיוטיים, נבואיים וסיפוריים. הם הוכיחו יכולת רבה בשילוב המקורות וגילו תשומת לב מיוחדת לתעודות ולעדויות שבכתב. לא היו להם ממשכים מדיים. ההיסטוריוגרפיה היהודית מתקופת החשמונאים ואילך היא חלשה ותלויה תלות יתר במסורת היוונית־ההלניסטית השלטת. יורשת אמת של כתיבת היסטוריה היהודית היא המסורת ההיסטורית של הכנסייה הנוצרית, שהתפתחה בקיסרות הרומית מימיו של אַוּסְבִּיוּס עד תקופת הרנסנס.

הכתיבה ההיסטורית הסינית החלה במסורת האנליסטית, שבאה לתעד את פעולות השלטונות ולהגן עליהן כעל פעולות המצוינות כביכול לעקרונותיו של קונפוציוס. הסימן הראשון של התייחסות ביקורתית מצויה בכתביו של סימה קיאן (Qian), ההיסטוריון הגדול של שושלת קין (Qin), שפעל בשלהי המאה השנייה לפסה"נ. כתביו מצטיינים בסגנון חי ורענן ובגישה ביקורתית לחסרונותיהם המוסריים של שליטי סין, המבוססת על תחושת בגידה ובידוד שחש לאחר שנדון לסירוס בגין מעורבותו בקשר חצר. הגם שלארגון החומר שהוא פיתח הייתה השפעה גדולה, גישתו הביקורתית זכתה לחיקוי רק לעתים נדירות. מרבית הכתיבה ההיסטורית הסינית שלאחריו היא לא יותר מתיעוד אירועי ציבור או דברי הלל ושבח לקיסרים.

לנו המסורת היוונית היא הקשה ביותר להבנה, כי היא מייצגת את מקור המאמצים המודרניים בתרבות המערב לארגן ולהסביר את העבר. אין קו הפרדה ברור בין השקפות היווניים והשקפותינו אנו על תפקידה של הכתיבה ההיסטורית, ורבות מהתייחסויות היסוד שלנו אל העבר מבוססות על פירושן של התייחסויות היווניים. הידע של היוונים הוא הידע שלנו וחקירתו כוללת בהכרח גם את התפיסה שאנחנו תופסים, כשלעצמנו, את מטרתה של כתיבת ההיסטוריה היום ואת שיטותיה.

ההיסטוריה כסוגה

בתהליך ההישרדות של כלל הטקסטים היווניים והרומיים, שהיה תלוי בבחירתם של בתי הספר לרטוריקה ובהעתקת כתבי היד במנזרים של אירופה בימי הביניים, נותרה מן הטקסטים ההיסטוריים שלשלת רצופה פחות או יותר של סיפור היסטורי, בעוד שהבחירה הטבעית הותירה היסטוריה אחת בלבד מכל תקופה ותקופה. את תהליך הבחירה קבעו היבטים סגנוניים של הטקסטים יותר ממידות סמכותם. כתבי הֶרודוטוס ותוקידידֶס שרדו כי היו טקסטים ייצוגיים של פרוזה יוונית ספרותית; הסגנון האֵטי של כֶּסֶנוֹפֹן הוא שהביא להעדפת חיבוריו על פני כתבים רציניים יותר; תולדות אלכסנדר הגדול, שכתב אַרְיאנוֹס כחמש מאות שנה לאחר האירועים המתוארים, הועדפו על פני תיאורים סמכותיים יותר שקדמו לו; האסופה השטחית של דִּיודוֹרוֹס, שתמצת במאה הראשונה לפסה"נ מגוון גדול של כתבי סופרים קודמים בסגנון נעים אך חסר ייחוד, הביאה למעשה להיעלמותם של אותם סופרים. מן היצירות הגדולות של התקופה ההלניסטית שרדו, בחלקם, רק כתבי פוליביוס. תהליך דומה של בחירה פקד גם את ההיסטוריונים של רומא: ההיסטוריון היווני דיניסיוס מהליקרנסוס אחראי למעשה להיעלמותם של רבים מן הכתבים ההיסטוריים הרומיים הקדומים.

על מנת להבין את טבעה של הכתיבה ההיסטורית היוונית, זאת ששרדה והשפיעה על המסורת ההיסטורית המערבית וזאת שלא השפיעה, צריך לשחזר עד כמה שניתן את מכלול ההיסטוריוגרפיה היוונית כפי שהייתה פעם. במאה התשע עשרה עסקו החוקרים בעיקר בדיוק העובדתי של הכתבים ההיסטוריים ששרדו ובשחזור הכתבים האבודים שעליהם הסתמכו. מדע זה, או אמנות זו, של 'ביקורת מקורות', שהחל בו ב"ג ניבור (Niebuhr, 1776-1830), מיקד את תשומת הלב בצורך לשחזר את ההקשר של הכתבים ההיסטוריים מנקודת ראות עובדתית. גילוי הפפירוס של 'מדינת האתונאים' של אריסטו ופרסומו (1891) הראה שאולי ניתן עדיין להציל הרבה מהסוגה האבודה של היסטוריה מקומית. בשנת 1909 פרסם פליקס יעקובי הצעיר את מאמרו המפורסם 'על התפתחותה של ההיסטוריוגרפיה היוונית', שבו פיתח תאוריה חדשה על קשרי הגומלין בין הסוגות ההיסטוריות השונות של היוונים וגם הצהיר על תכניתו לפרסם

את הפרגמנטים של ההיסטוריונים היוונים ערוכים על פי עקרונות של סוגות.¹ הוא החל בפרסום הפרגמנטים, הבסיס של כל חקר ההיסטוריה היוונית בימינו, בשנת 1923, והשלימו עד מותו ב־1959 (להוציא היסטוריה אנטיקוורית, ביוגרפיה וגאוגרפיה). למרות ניסיונות שחזרו ונשנו מדי פעם להפריך את חזונו של יעקובי, התכנית שהצהיר עליה בשנת 1909 היא עדיין התיאור המוצלח והשלם ביותר של כתיבה היסטורית יוונית.

התחלות ההיסטוריה היוונית מצויות בכתבי פרוזה קדומים נטולי הבחנה סוגית, שעניינם מיתוס, גאוגרפיה של העולם ומנהגי עמים לא פחות מתיאור מאורעות היסטוריים. הסוגות הקדומות ביותר הן אפוא גנאלוגיה ומיתוגרפיה ומיד לאחריהן גאוגרפיה, כפי שניתן להיווכח מכתביו של הֶקְטִיּוֹס מִמִּילְטוֹס, שפעל במאה השישית לפסה"נ; במגוון של סוגות עסקו גם סופרים רבים אחרים במאה החמישית, אך ההיסטוריון האמתי הראשון הוא הרודוטוס, ששילב ביצירה אחת את המגמות האתנוגרפיות של הֶקְטִיּוֹס עם תיאור אפי של מלחמה בין מזרח למערב. ביצירתו מצויים עדיין מרבית הנושאים של היסטוריה יוונית, שזכו להפרדה מאוחר יותר, והוא שקבע רבות מן המוסכמות הבולטות בספרות, כמו היעדר ציטוט של תעודות, שילוב נאומים ויחסי גומלין מורכבים בין סיפורי משנה הסוטים מן הנושא העיקרי. לאחר הרודוטוס התפתחה הכתיבה ההיסטורית בשני זרמים עיקריים.

הראשון היה זרם ההיסטוריה המקומית של ערים ועמים. פעם היא נחשבה קודמת להיסטוריה הכללית נוסח הרודוטוס, אך יעקובי הוכיח שזו הייתה התפתחות של המאה החמישית: מעין פירוק הנושאים הגדולים של הרודוטוס ויצירתה של היסטוריה המתאימה לתיאור ענייניהן של ערי מדינה אינדיווידואליות, ולא עוד לתיאור של עימותים בין תרבויות. ההיסטוריה המקומית חידשה, או לפחות הבליטה, שני יסודות: סיפור מיתוסים מקומיים ושימוש בארכיונים. כותבי היסטוריה מקומית דמו זה לזה בבחירת נושאים ולא היו כה שונים ביכולתם. אחדים כתבו היסטוריות של יוונים, אחרים של עמים ברבריים, ולא צירפו אותם זה לזה אלא תיארו כל אחד מהם בנפרד תוך חלוקתם על פי עמים וערים. לכולם הייתה מטרה אחת: להביא לידיעת הכלל את כל אותן מסורות שבעל פה מקומיות וכל אותן תעודות שנשמרו במקדשים ובארכיונים, בדיוק כפי שקיבלו אותן בלי להוסיף עליהן ובלי לגרוע מהן כהוא זה.

מאוחר יותר התפתחה ההיסטוריה המקומית והותאמה לצרכיו החדשים של העולם ההלניסטי: בחלקה הייתה זו היסטוריה של קהילות או ערי מדינה, אך היא יכלה לכלול גם יסודות דתיים, אתנוגרפיים וגאוגרפיים של השטחים החדשים שנכבשו, כמו בבל,

1 F. Jacoby, 'Über die Entwicklung der griechischen Historiographie und den Plan einer neuen Sammlung der griechischen Historikerfragmente' (1909), idem, *Abhandlungen der Griechische Geschichtsschreibung*, Leiden 1956, pp. 16–64

מצרים והודו. סוגת ההיסטוריה האתנוגרפית הייתה תמיד מודעת לחוב שהיא חבה להרודוטוס.

תוקידידס היה בן זמנה של הקבוצה הקדומה של ההיסטוריונים המקומיים. הוא מבקר אותם לעתים וגם משתמש בכתביהם, אבל עיצבו כהיסטוריון והמתודולוגיה שלו מבוססים בעיקרם על דרשיח ביקורתי עם הרודוטוס. מהרודוטוס קיבל תוקידידס את הנושא, המלחמה הגדולה, אך הוא דחה מכול וכול את שיטותיו. הוא סבר שלא ניתן לכתוב היסטוריה מפורטת של העבר אלא אך ורק תיאורים כלליים ביותר; ולעומתה הדגיש את חשיבות הסיפר של מאורעות בני הזמן כתובים בידי בן הזמן, עד להתרחשותם. אפילו בתנאים אלה, הטעים, יש קושי למצוא עובדות אמת ולחשפן. בקביעה הנודעת של עמדתו (א, 22), המערפלת מעט, טען שהוא נמנע מהמצאת נאומים ומעדיף דבקות במה שנאמר למעשה (דבקות שאולי מצא בלתי אפשרית למימוש בהמשך עבודתו). הוא ערך את הסיפר על פי כרונולוגיה מיוחדת משלו של עונות קרב, שהבליטה את המאורעות הצבאיים, ואילו התחבולה המלאכותית של שילוב צמדי נאומים מקבילים הדגישה את קבלת ההחלטות המדיניות.

השפעת השקפתו של תוקידידס על מעשי בני האדם ביססה את הרעיון שהיסטוריה מוקדשת למדיניות ולמלחמה, לתיאור של מאורע גדול או של תקופה שיש בה אחדות כזירת פעולה של אדם אחד או של קבוצת אנשים. להיסטוריונים מאוחרים יותר סיפקו תקופת פיליפוס, תולדות אלכסנדר הגדול, תקופת יורשי אלכסנדר ועלייתה של רומא נושאים שיש בהם אחדות, נקודת התחלה טבעית וסיום טבעי.

החיבור של תוקידידס נותר למעשה בלתי גמור. פסגופון וכותבי זיכרונות אחרים בני הזמן המשיכוהו עד לנקודת סיום שנראתה בעיניהם בעלת משמעות. מכאן צמיחת הרעיון של היסטוריה אוניברסלית, בין של העולם היווני בין של העולם המיושב (אויקומנה) בכלל. היסטוריות אלה היו במהותן סיפורי אירועים מדיניים-צבאיים, או חזרו לדגם הכתיבה של הרודוטוס, אם כללו חומרים מן העולם הלא-יווני. אסופות ענק אלה, לקט חסר מקוריות מכתבי אחרים, בשלהי התקופה ההלניסטית נטו לשטחיות אך גם לרוחב יריעה של תיאורים, שעשויים היו לכלול מיתוס לצד מאורעות היסטוריים. ניתן להבין בדרך זו את התפתחות הספרות ההיסטורית המורכבת והמגוונת, התפתחות שהתנהלה בהתאם לחוקיה המשתנים של סוגת ספרות. כל יסוד ויסוד בתמונה זו ניתן למקמו בקשת רחבה יותר, בין שזו כרונוגרפיה, מיתוגרפיה או היסטוריה מקומית של עיר מסוימת, כמו אתונה למשל. מהתחלות של כתיבת פרוזה היסטורית ללא הבחנה סוגית, שהוקדשו לתיאור ולניתוח של העולם המיושב בבני אדם ובפעולותיהם, נתפרדו בהדרגה סוגים מיוחדים ומגוונים של כתיבה שנענו לצרכים מיוחדים. פירוש זה הוא בעיקרו ספרותי ומבוסס על צורות ונושאים, הוא מבחין אך בקושי בין סיפר אישי בדיוני לחלוטין, כמו 'ענייני פרס' של קטסיאס, לבין ניסיונות רציניים, דוגמת זה של פוליביוס, להבין את העולם שבו הוא ישב.

ההיסטוריה כמדע

אפשר כמובן לראות את ההיסטוריה מנקודת ראות שונה לחלוטין. על פי עמדות הפוזיטיביזם במאה התשע עשרה, מה שמאפיין היסטוריה אפיון מהותי הוא סיפור האמת; תולדות מדע ההיסטוריה הן תולדותיהן של ההתפתחות שהעמידה את חשיבות האמת כמטרה לכתיבת היסטוריה ושל השיטות שבאמצעותן יוכלו ההיסטוריונים להגיע אליה. כנציג של גישה זו להבנת ההיסטוריונים העתיקים אנו יכולים שוב לנקוב בשמו של איש מדע בן זמננו, חוקר היסטוריוגרפיה, הוא ארנלדו מומיליאנו. בעיניו היסטוריה היא אמנות שמטרתה האמת. התפתחותה היא סיפור תולדותיהם של דורות סופרים שזו הייתה מטרתם ושל ניסיונותיהם להגשים מטרה זו במידה רבה, או פחותה יותר, של הצלחה. מומיליאנו לא נתן דעתו למי שנכשל במבחן מחמיר זה של רלוונטיות לחקר ההיסטוריה הנמשך והולך עד ימינו.

הכרוז על עקרון השאיפה לאמת מצויה במשפט הראשון של היצירה ההיסטורית היוונית הראשונה, הספר 'אנאלוגיות' של הֶקְטִיּוֹס מִמִּילְטוֹס, וזו לשונה: 'אני כותב דברים הנראים בעיני דברי אמת. שכן אגדותיהם של היוונים הן, לדעתי, רבות ומגוחכות' (יעקובי, פרגמנט 1). אולם שאיפתו של הֶקְטִיּוֹס לאמת הוליכה לניסיון נפל לגלות מאורעות היסטוריים בסיפורי מיתוס על ידי הסרת יסודות פלאיים ועל־טבעיים. תוצאת הרצינונליזציה הזאת של המיתוס הייתה סיפור שאפשר להאמין בו יותר משהייתה סיפור אמת. עם זאת כוחו של המיתוס ההרואי היה כה רב עד שתפיסת האמת של היוונים מעולם לא זנחה את התקווה שבכל זאת היה משהו בעבר המיתי שהיה בו מן האמת. גם הרודוטוס ותוקידידס האמינו בבירור שיש אמת היסטורית בחלקים מסוימים של המיתולוגיה, ולא השכילו לראות שמבחר העובדות שלהם מייצג את הדעות הקדומות של דורם. היסטוריונים שבאו אחריהם חשבו גם הם שאפשר לכתוב סיפור ששורשיו בעבר המיתי, או לפרש מיתוסים דתיים של עמים אחרים כחלק מסיפור היסטורי. התוצאה הייתה שטטוש הגבולות בין מיתוס להיסטוריה. אמנם ההיסטוריונים דגלו בעקרון האמת ההיסטורית אך הם סילקו סילוק גורלי את ההבחנה שבין מיתוס להיסטוריה.

משהתפתחו בימינו הענפים של חקר ההיסטוריה שבעל פה והאנתרופולוגיה, ניתן היה לראות בהרודוטוס דגם מתודולוגי. ניסיונותיו לתעד מסורות שבעל פה מתחומים רבים ומגוונים של יוונים ושל עמים אחרים, גם אם נדמו כלא ביקורתיים ומדגמיים בלבד, זכו להערכה חיובית בהשוואה לדברים רבים שנכתבו על עמים לא אירופיים בתחילת הזמן החדש. אפשר בצדק לראות בהרודוטוס מייסד של היסטוריה שאינה כבולה במושגי סיפור מדיני וצבאי, אלא מנסה לראות חברות ראייה כוללת באמצעות יחסי גומלין בין גורמים דתיים, חברתיים וגאוגרפיים. גם את חזרתו הנאיבית של הרודוטוס על סיפורים מסיפורים שונים אפשר להשוות לטכניקות התייעוד של חוקרים

מודרנים של היסטוריה שבעל פה החייבים להימנע מפירושים בתיעוד הבסיסי של נתונים. כבר במאה השש עשרה זכה הרודוטוס להערצה בשל יכולתו להתעלות מעל מגבלות תרבות ולתעד מנהגים של עמים זרים. הכבוד שרחשו ליכולתו הלך וגדל בשעה שסופרים אירופים ניסו להבין עולמות זרים, כמו אלה של דרום אמריקה, האימפריה העותמאנית ויפן. בעקבות החפירות והחקירות של המאה התשע עשרה, משהתגלה הבסיס החומרי של תרבויות מצרים והמזרח הקרוב, גברה ההערכה לתיאור שתיאר הרודוטוס עמים אלה. מה שכתב, הגם שאינו נטול פגמים, הוא עדיין הבסיס להיסטוריה של פרס, וההיסטוריונים ההלניסטים יורשיו, מֶנְתוֹן וְפְרוֹסוֹס, הם אלה שעדיין מעניקים לנו את מסגרת הסיפור להיסטוריה המצרית והבבלית. כך היריעה הרחבה של הרודוטוס וסקרנותו יצרו מתודולוגיה המבוססת על תופעות חברתיות טבעיות של גאוגרפיה אנושית, מיתוס, דת, סיפור היסטורי ומנהגים, שגמישותם בחציית גבולות תרבות הפכה אותו לדגם לאנתרופולוגים מודרנים ולהיסטוריונים של תרבות. אידייתחותו לצורת סיבתיות כלשהי מלבד מהלך מאורעות טבעי ועימותים שדור הוריש לדור בעצם תרבותו, שנחשבה פעם לכשל ולסימן של יחס טרום-מדעי להיסטוריה, היום ניתן לראות בה יחס נאות לחוסר החשיבות של דגמים סיבתיים להבנת היסטוריה חברתית ותרבותית.

מבקרים מודרנים מתקיפים את הרודוטוס לא בגלל יחס לא מדעי להיסטוריה אלא בגלל יצירת מושג 'האחרות' של תרבויות לא יווניות: הרודוטוס נתפס כממציא 'האוריינטליזם', רעיון העימות בין מזרח למערב המתואר במונחים של ניצחון החירות והגבורה על רודנות ומותרות, מה שעיוות, לדעת המבקרים, את התייחסותה של מרבית ההיסטוריוגרפיה המערבית לעולם לא אירופי. הרודוטוס 'אוהב הברברים' היה להרודוטוס האוריינטליסט; גם אם אין צדק באפיון זה, הוא מוכיח בעליל את הכבוד שהעולם המודרני רוחש להרודוטוס כמייסד ההיסטוריוגרפיה המערבית.

אם הרודוטוס נחשב למייסד 'ההיסטוריה הקטסטמטית', היסטוריה של חברות שלא בפעולה, היה תמיד קל לראות בתוקידים את מייסדה של 'ההיסטוריה הקינטית', היסטוריה של חברות בפעולה ובעימות.² הוא שהמציא את הרעיון שיש דרגות שונות של סיבתיות, והדגים זאת בתיאור מקורותיה המידיים והעמוקים של מלחמת פֶּלוֹפּוֹנְסוֹס. תומס הובס (Hobbes, 1679-1588) כינה אותו 'ההיסטוריון הפוליטי ביותר שכתב אי פעם'. תוקידים התמסר לתיאור התהליך של קבלת החלטות בחברות אשר להן מודעות פוליטית עמוקה; הוא ניסה (בהצלחה פחותה) להבין את הבסיס הכלכלי של אימפריאליזם ומלחמה. הוא תיאר את ההתמוטטות של מערכות חברה בלחץ מגפה

2 H. Strasburger, 'Die Wesensbestimmung der Geschichte של המאמר מן האלה שאולים durch die antike Geschichtsschreibung' (1966), idem, *Studien zur Alten Geschichte*, II, Hildesheim 1982, pp. 963-1014

והפיכות. עמידתו התקיפה על הצורך לתעד את מאורעות ההווה הופכת אותו למייסד הסוציולוגיה ומדע המדינה. ולבסוף, בזכות יחסו לעדויות ודאגתו לצורך לחתור לידיעת אמת של עובדות, הוא הפך לסמל של תפיסת ההיסטוריה המדעית המודרנית כפי שניסחו אותה ההיסטוריונים הפוזיטיביסטים במאה התשע עשרה. בחלקים אחדים של כתביו אפשר אף לראות שבעמידתו על הצורך בעדויות כתובות ובמחקר ארכיוני הוא הקדים את תרומתו של לאופולד פון רנקה (von Ranke, 1791-1886) לשיטות המחקר ההיסטורי במאה התשע עשרה.

תוקידידס סיפק אפוא את הדגם למסורת המרכזית של ההיסטוריוגרפיה המערבית, שעניינה העיקרי הוא היסטוריה פוליטית וצבאית, דיוק עובדתי וסיבתיות. מבחינות אלה ממשיכו הראוי הוא פוליביוס, שהחדיר לחשיבה ההיסטורית המערבית מונח מרכזי נוסף, 'גדולה וניוון', עלייה ושקיעה של כוח אימפריאליסטי גדול. אם מסורת זו זוכה בימינו להתייחסות ביקורתית יותר, יש לראות את מקורה של הביקורת במשבר הפוזיטיביזם ובעובדה שהיום איננו רואים עוד בכוח את הגורם המכריע ביצירתה של חברה אנושית. שנוי במחלוקת הוא ניסיונו של מומיליאנו לראות בהיסטוריונים המקומיים של ימי קדם את אבות האנטיקווריות, מגמה ששלטה במסורת ההיסטורית המערבית במאות השש עשרה עד השמונה עשרה.³ אבל אנטיקווריות שיטתית מקורה במסורת האנטיקוורית הרומית ולא בהיסטוריה מקומית, שכתביה לא שרדו ועל כן לא יכלו להשפיע על החוקרים האנטיקוורים של אירופה המודרנית. אמנם נכון הוא ש'מדינת האתונאים' של אריסטו הוא החיבור הקדום ביותר ששרד על משטר המתואר מנקודת ראות אנטיקוורית, אבל החיבור התגלה לאחר פרסום ספרו של מומסן על משטרה של רומא, שהיה פסגת השילוב של מחקרים משפטיים והיסטוריים במאה התשע עשרה: הצורך בדגם קדם אפוא לגילוי; ההיסטוריון מוצא רק מה שהוא מחפש.

בעיית האנטיקווריות מבליטה אחת משתי החולשות שחשף ניתוח שיטתי של ההיסטוריוגרפיה היוונית: היא כבולה באזיקים של מוסכמות ספרות, המעודדות שימוש בנאומים, בדויים בדרך כלל, ובתיאורים פורמליים של מקומות ומאורעות, אך אינן מעודדות, ואפילו אוסרות, ציטוט תעודות. בהשוואה לכתבת ההיסטוריה היהודית, להיסטוריונים היוונים היה עניין מועט בלבד בעדויות כתובות לביסוס קביעותיהם. אותם המקרים הנדירים של ציטוט תעודה אצל תוקידידס נתפסים בדרך כלל כהוכחה שאותו קטע נותר בלתי גמור. רק בהיסטוריה המקומית ובמסורת האריסטוטלית רווחת עדות התעודות; הכתיבה ההיסטורית היוונית היא לרוב ספרותית ורטורית יותר ממה שעשויה להרשות גישה מדעית ופירוש מאורעות מדעי.

החולשה האחרת של ההיסטוריוגרפיה היוונית היא היעדר עניין בביוגרפיה ובחקר האישיות ככוח מניע בהיסטוריה. ההתפתחות המאוחרת יותר של ספרות ביוגרפית,

שנוצרה בהשפעת 'חיי אישים' של פלוטרכוס, חיפתה על היעדר מסורת ביוגרפית אמיתית בספרות היוונית הקדומה יותר. העדויות שניתח מומיליאנו בספרו השנוי במחלוקת⁴ רק מחזקות את המסקנה הזאת. מניעים אישיים רווחים כמובן אצל היסטוריונים יוונים, אבל ההזנחה היחסית של ביוגרפיות נובעת מן ההדגשה שהדגיש תוקידידס את תהליך קבלת ההחלטות המשותפות ומן הנטייה להתייחס אל הפרט במונחים של הקשר חברתי ולא כאל אישיות בזכות עצמה.

ההיסטוריה כמיתוס

התפתחויות בכתיבה היסטורית בימינו מעלות שאלות חדשות באשר לטבעה של ההיסטוריוגרפיה היוונית. היום רואים בהיסטוריה צורה של שיח אידאולוגי שבא לבסס ראייה של העבר המתאימה להתעניינות ההווה. היסטוריונים מודרניים מבקשים לשנות את ההווה באמצעות פירוש מחדש של העבר. יחסיות של כל נקודות הראות ושל כל התאוריות – מנת חלקם של כלל המדעים העוסקים בבני אדם – פירושה שכל הסיפור ההיסטורי גם הוא יחסי. עדות בסיסית אינה עוד עובדה אלא פירוש של מאורע שהאדם מעורב בו מתחילתו. כפי שכבר ראה תוקידידס, אנשים שלקחו חלק באותו קרב עצמו חוו, כל אחד ואחד מהם, קרבות שונים. ההיסטוריון אינו חש עוד שהוא יכול לקבוע איזה מקרבות אלה הוא הקרב האמתי. הוא פשוט החוליה האחרונה בשלשלת העדים ובשיפוטיו אינו יכול עוד למלא תפקיד של אלוהים.

ראייה חדשה זו של טבע ההיסטוריה חלה גם על ההיסטוריוגרפיה היוונית. אין עוד חובה להדגיש את משקלה היתר של הרטוריקה בהיסטוריה, כי היחסיות אין פירושה שהשכנוע גובר על האמת. עדיף שנבחן את יחס ההיסטוריה למיתוס בימינו ובימי קדם. כאן הכתיבה ההיסטורית היוונית מספקת לנו דגם וניתן לתאר את התפתחותה לאור התפקיד המשתנה של המיתוס העתיק, כפי שאנסה להראות בקצרה.

מקורה של הכתיבה ההיסטורית היוונית בהתפעמות היוונים מן התקופה ההרואית כפי שתוארה במיתוס ובספרות האפית. במאות השביעית והשישית לפסה"נ השתמשו במיתוס כבאמצעי להבניית העבר ולחיווק ההווה. אחת הצורות הרווחות של המיתוס ביוון העתיקה הוא המיתוס האיטילוגי, סיפור של מאורעות מיתיים הבא להסביר מצב בהווה, או הבא להצדיק פעולות בהווה. 'שיבת בני הרקלס' הוא מיתוס שנוצר כדי להסביר את הנוכחות הדורית בפּלוֹפּוֹנְסוֹס, ואפשר שהפופולריות שלו במסורת הספרטנית נבעה מן הצורך בזמן ההוא להצדיק את כיבושם של המְסָנִים במאה השביעית לפסה"נ. קשה לדעת במצבים מעין אלה היכן המסורת שבעל פה מסתיימת והיכן יצירה

חופשית של מיתוס מתחילה, אך מטרת סיפר מסוג זה ניכרת בתפקידו כאמצעי המגשר בין העבר להווה. בתקופה מאוחרת יותר יכלו ההיסטוריונים היוונים פשוט לאמץ מיתוסים למטרות של סיפר היסטורי ולהתעלם ממוטיבים של סיפורים עממיים והיבטים של התערבות אלוהית המצויים בהם. אצל הרודוטוס, למשל, אִיו פוסקת מלהיות פרה, שאת דעתה מטריף יתוש ששלחה הָרה הקנאית, ופשוט הופכת לנערה שסוחר פניקי פיתה וחיטפתה היא נקודת המוצא לשנאה בין המזרח והמערב. אירופה לא הייתה נערה שחטף זאוס בדמות פר, אלא בת מלך צור שחטפו שודדי ים יוונים כנקמה. לרציונליזציות כאלה התכוון הֶקְטִיוֹס כשאמר לגלות את האמת בסיפורי היוונים, ובאורח דומה שינה תוקידידס את הסיפורים מן התקופה ההרואית לסיפר היסטורי.

מיתוס הוא היסטוריה וההיסטוריונים הקדומים ביותר היו יוצרי מיתוס וכותבי מיתוס. הרודוטוס עובר בקלות מן התיאורים המיתיים התחיליים של מלחמת טרויה ומלחמות הפרסים לקביעה מי היה הראשון שפגע ביוונים באמצעות סיפור, שגם הוא מיתי, על התחלתייה של שושלת המלכים הלידית. מיתוס והיסטוריה מעורבים זה בזה, אמצעי הסיפר של מספר המיתוס משתלבים באלה של ה'חוקר' או ההיסטוריון. אפילו החלק האחרון של ההיסטוריה של הרודוטוס, תיאור מלחמות הפרסים, הוא תוצר של הלל פיוטי ומסורת שבעל פה, הבסיס שעל פיו ניסה הרודוטוס ליצור אפוס חדש בפרוזה כדי להלל ולרומם תקופת גיבורים חדשה, הגיבורים שהביסו את הטרויאנים החדשים. ליוצר מיתוס הנאה ואמת חשובים במידה שווה, כפי שאמר תוקידידס. אבל אפילו תוקידידס, שטען כי כתביו אינם יצירה להשמעה מיידית אלא קניין לדורות, לא יכול היה להימלט ממקורותיה המיתיים של ההיסטוריוגרפיה היוונית. גם ההיסטוריה שלו החלה בפירוש של מיתוס והייתה כשלעצמה מיתוס חדש של עידן הפוליס. שיטותיו ואמצעיו נועדו להסביר את השיטות והעקרונות של העולם שחי בו. בעולם זה ההחלטות מתקבלות באספות עם המוניות, מוצגות בסיפר באורח סמלי בזוגות של נאומים, והמלחמה היא שורה של קרבות שנערכו במועדים מסוימים בהתאם לחוקים קבועים, לא פעילות רצופה וממושכת ששותף בה דור שלם של לוחמים יוונים והמשפיעה על חיי היום־יום על כל היבטיהם. התפיסה שתוקידידס תופס את העדר המוסר ואת המהות הטרגית של המאורעות שהוא מתאר היא פירוש מיתי של עולם הפוליס, מה שיצר דגם, אם לא לכל כתיבת היסטוריה שאחריו, הרי לאותם היבטים של היסטוריה שהתייחסו לענייניה המדיניים והצבאיים של הפוליס.

כל אחד ואחד מן ההיסטוריונים המאוחרים יותר יצר מיתוסים משלו למאורעות שרצה לתאר, וכתבתו הותנתה על ידי האידיאלוגיה של העולם שחי בו. היסטוריות של תקופות שנתפסו כאחדותיות, היסטוריות של מסעות גדולים כמו זו של אלכסנדר הגדול, היסטוריות של עליית אימפריות ושקיעתן, היסטוריות של עמים – לכל אחת ואחת מהן שיח מיתי משלה. אמנם מצויות ביניהן נקודות מגע של השיח הזה, אך לא נוצרו חוקי סוגה נוקשים ולא הייתה התקדמות לקראת צורה מושלמת של היסטוריה

פוזיטיביסטית. המסורת היוונית אינה מציעה לנו דגמי שיח לכל הצורות האפשריות של היסטוריה; צורתה אינה מושלמת מצד היבטים אחדים ומצד אחרים לוקה בחסר. אבל המגוון הגדול של צורות השיח יצר עבורנו שורה של דגמים חלופיים, היכולים לשחרר אותנו מתפיסת ההיסטוריה כסוג שיח אחד ויחיד ושעליהם אנו יכולים לבסס את תפיסתנו אנו של המיתוסים השונים של ההיסטוריה. היסטוריה אינה נפרדת ממיתוס: בדומה למיתוס היא סיפור המכוון אל האמת יותר משהיא סיפור אמת.

אוסווין מרי

אוקספורד, אפריל 2002

* *
*

כתב היד של הספר נשאר בעיזבוננו של דוד אשרי. התקנתי אותו לדפוס, כללתי בתור נספחים שני מאמרים שפורסמו לפני כתיבת העת 'אשכולות' והגישה אליהם אינה קלה היום, ומאמר אחד שנשאר בעיזבון, הוספתי גלוסר ומפתח. התרגומים מיוונית, אם לא צוין אחרת, הם משל דוד אשרי. ההקדמה של אוסווין מרי תורגמה מאנגלית על ידי.

דבורה גילולה

האוניברסיטה העברית בירושלים

יולי 2003